

МУРАДЛИМ ХЭМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

илимий-методикалык журнал № 1/2

Нөкис - 2022

МУГАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҶ

ISSN 2181-7138

№ 1/2 2022 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:
Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Өсербай ӨЛЕҰОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Кеңесбай ДАУЛЕТЯРОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕИТОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА

Шөлкемлестириўшилер:
Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириў
Министрлиги, ӨЗПНИИ
Қарақалпақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз хәм
хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге
алынды №01-044-санлы гуўалық
берилген.

Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Мугаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген маглыўматларға автор жуўапкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ ӘДЕБИЯТ

Ibadullaev K.M. PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari	4
Тешабоева З.С. Шакл ва мазмун ўртасидаги функционал алоқалар - сўзлар орасидаги муносабатларни ифодаловчи восита сифатида	8
Маринова Н.Х. Инновационные подходы обучению иностранному языку в неязыковых вузах	10
Ахмадалиева М.Ш. Роль литературной критики в саморазвитии писателя	14
Наримбоева Л.К. Практические аспекты формирования коммуникативного подхода в развитии языковой личности при обучении иностранному языку	17
Achilova M.S. Composition analysis of the work A.S.Chulpan	21

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ибадуллаев Қ.М. Интерактив электрон доскалар – таълим сифатини оширишнинг омилли сифатида	24
Ахмадалиев Б.С. PIRLS баҳолаш тизимида танқидий ўқиш тамойилларининг аҳамияти	26
Шарипова Н.Б. Ўқувчилар билан ишлаш жараёнида ноанъанавий дарсларни ташкил этиш	30
Атабоев Ф.У. Методы и формы обучения в непрерывное образование	34
Атабеков Ф.О. Коммуникативная стратегия убеждения и способы её реализации в аргументационных текстах паремий	38
Холматова С.К. Медиакомпетентность педагога как фактор развитие медиаграмотности студентов	40
Исманова М.А. Психологические свойства формирования профессиональной направленности личности педагога	44
Носирова Р.Х. Инновационные методы преподавания психологии и связь с педагогикой	48
Санақулова А.Р. Повышения качества педагогического корпуса в профессионально-ориентированное подготовке в межотраслевой интеграции	51
Ибадуллаев К.М. Применение компьютерных технологий в обучении географии	54
Муталова Д.А. Методы и формы обучения в непрерывное образование	57
Xidoyatova N.A. Integrative approach: important element of teaching of foreign language	62
Shonasirova Z.Yu. The role of independent works in educational process	65
Xidoyatova N.A. The psychological development of properties volitional qualities of pupils	68
Joraboyev A.B., G'anixo'jayev A.Sh. Professional training of a teacher of a new formation in the conditions of the implementation of inter-industrial integration	72

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Соатов Э.М. Возможности предвидения: методы и средства познания будущего	75
Ismanova M.A. Methodology of teaching history as an academic subject	79

Интерактив доскаларнинг ўқув жараёнида қўлланилиши ўқувчиларнинг маълумотларни яхши эслаб қолишларини ва уни такроран айтиб беришларида қуйидагилар билан таъминлайди:

Машгулотлар талабаларнинг таълимий жараёнга жалб этилиши эвазига яхши эслаб қолинади. Эшитганларни тиришиб-тортишиб ёзиб олиш ўрнига талабалар дарс мавзусига жамланади.

Интернет тармоғи орқали таълим жараёнида интерактив электрон доскаларнинг татбиқ этилиш ҳолатини ёритувчи мақолалар билан танишдик. Турли хил нуқтаи назарларни умумлаштириб биз педагогларнинг ўқитишда ва ишларида бундай қурилмаларни татбиқ этишида кузатилувчи унинг қуйидаги ижобий ва салбий томонларини келтирдик.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтамикки интерактив электрон доскалар бошқа қурилмаларга нисбатан XXI асрда энг зарур ҳисобланган ўқувчиларнинг компьютер билан ишлаш қўникмаларини янада оммалаштиради.

Адабиётлар:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат – Т.:2003. – 174 б.
2. Давлатшин М.Г. Замоновий мактаб ўқитувчисининг психологияси. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 29 б.
3. Йўлдошев Ж.Ғ. Таълимимиз истиқлоли йўлида. – Т.: Шарқ, 1996. – 224 б.
4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: Ўқитувчи, 2004. – 104б.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада муаллиф таълим сифатини оширишувчи техник воситалари аҳамияти ва кун талабига жавоб берувчи янги компьютер техникалари (интерактив электрон доска)ни таҳлил қилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор анализирует важность технических средств для повышения качества образования и новых компьютерных технологий (интерактивная доска), отвечающих потребностям дня.

SUMMARY

In this article, the author analyzes the importance of technical means to improve the quality of education and new computer techniques (interactive whiteboard) that meet the needs of the day.

PIRLS БАҲОЛАШ ТИЗИМИДА ТАНҚИДИЙ ЎҚИШ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Ахмадалиев Б.С.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: PIRLS, танқидий ўқиш, изоҳ, таҳлил, изоҳ, башорат қилиш, тезис, IEA.

Ключевые слова: PIRLS, критическое чтение, комментарий, анализ, комментарий, предсказание, диссертация, IEA.

Key words: PIRLS, critical reading, commentary, analysis, commentary, prediction, thesis, IEA.

Ўзбекистонда она тилини ўрганишга ва ўқитишга катта эътибор берилмоқда. Президентимиз ёшларнинг она тилини ўрганишни, ўқишни, китобхонлик маданиятини ошириш бўйича фармойишни қабул қилиб, унда ёшлар ўртасида бадий жиҳатдан юксак, интеллектуал салоҳиятни оширишга хизмат қиладиган китобларни ўқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланди.

Ўқиш ва ёзиш амалиёти она тилини ўрганишда энг муҳим қўникмалардан бири ҳисобланади. Ўқиш қўникмасининг танқидий ўқиш тамойиллари мактаб ўқувчиларида ўқиш қўникмасини ривожлантиришда катта аҳамиятга деб ҳисоблаймиз.

Ўқиш қўникмаларини тақомиллаштириш вақтни тежашга ва танланган ўқув

материалини самарали ўқишга имкон беради. Бундан ташқари, тушуниш ва концен-трация даражасини ошириш имконига эга бўлади. Ёшлар ўқишни ўрганиш жараёнида ўзлари учун барча имкониятлар дунёсини очадилар дунёқарашларини кен-гайтирадилар. Улар ўзларининг фикрларини раво ифода этишга ва теран фикрлаш қobiliятига эга бўлади.

Шунингдек, Президентимиз Ш. Мирзиёев томонидан қабул қилинган 5 та ташаб-буснинг 4 чиси Ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонлиқни кенг тарғиб қилиш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш борасида Ўзбекистон Респу-бликасининг 2021 йилда барча 4-синф мактаб ўқувчиларининг ўқиш қўникмасини баҳолашда PIRLS баҳолаш тизимида иштирок этиш алоҳида эътиборга моликдир.

PIRLS (The Progress in International Reading Literacy Study — халқаро ўқиш савод-хонлигини ўрганишдаги юксалиш) — бу турли мамлакатларда бошланғич синфда тахсил олувчи ўқувчи ёшларнинг матнни ўқиш ва тушуниш даражалари сифатини баҳолаб берувчи халқаро баҳолаш тизимидир. Ушбу тест тури ҳар беш йилда бир марта ўтказишга мўлжалланган.

Таълим ютуқларини баҳолаш халқаро ассоциацияси (IEA — International Association for the Evaluation of Educational Achievement) бутун дунё бўйлаб таъ-лимни баҳолаш, тушуниш ва яхшилаш бўйича иш олиб борадиган миллий тадқиқот институтлари, тадқиқот агентликлари, олимлар ва таҳлилчиларнинг халқаро ҳамкор хисобланади.

Бошланғич синфда тахсил олувчи ўқувчи ёшларнинг матнни ўқиш ва тушуниш даражалари сифатини баҳолашда танқидий ўқиш тамойилларини амалиётда қўллаш ижобий натижага олиб келиши мумкин бўлади.

Танқидий ўқиш - бу тилни таҳлил қилиш усули бўлиб, у ушбу матнда акс этти-рилган маъно-мазмун ва ғояларни чуқурроқ ўрганишни ўз ичига олади. Чуқур ўқиш учун акс этган керакли фикрларни шарҳлаб бориш танқидий ўқишнинг таркибий қисмидир. Танқидий ўқиш ёзув амалиёти сингари фикрларни мос келадиган далиллар билан боғлашни талаб қилади.

Танқидий ўқиш демак, қўлланилган тушунчаларни, шунингдек, далилларнинг аниқлигини ва аҳамиятини синчковлик билан ўрганишни аниқлатади.

«Қоса тағидаги нимқоса»ни ўқий била олиш бу яширин фикр ва ғояларни илғай олиш қobiliятидир.

Ўқиш ва ёзишнинг ўзаро боғлиқ табиатини эътиборга олиш жуда муҳимдир. Ўқиганимизда турли хил маълумот ва қарашларга дуч келамиз, бу сизни ўз фикрин-гизни қайта қўриб чиқишга мажбур қилади.

Ўқиш фаол жараёндир ва танқидий ўқишни ўрганишнинг энг яхши усули ёзув амалиётинини ўргатишдир.

Базерман (1994) ўқувчининг фаол роли ҳақида қуйидаги фикрни ифодалайди: «Ҳақиқий зерокининг давоси - бу мавзу бўйича китобни топиб ва ўқиш билан тўлиқ банд бўлишдир. Танқидий ўқиш мақсади ўқувчилардан муаллифнинг мақсадини аниқлашни талаб қилади.

Уларнинг ҳар бири матндаги далиллардан хулоса қилишни талаб қилади:

Танқидий ўқиш шунчаки диққат билан ўқиш эмас. Танқидий ўқиш матндаги далилларни фаол тарзда топиб, таҳлил қилишни назарда тутати.

Демак, танқидий ўқиш - бу материални чуқур тушуниш мақсадида ўқиш демак-дир. Бу матнни ўқиш жараёнида таҳлил қилиш ва баҳолашни талаб этади.

Бадий асарни танқидий равишда ўқиётганда, ёзувчининг аслида нимани назарда тутишини аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Танқидий ўқиш дегани, ўқиганларингизни танқид қилиш дегани эмас. Ўқиш ҳам, танқидий фикрлаш ҳам бирон бир ғоя, далил ёки ёзувга нисбатан танқидий бўлиш, уни бирон бир хато ёки нотўғри эканлигини даъво қилишни аниқлатмайди.

Танқидий ўқиш дегани ўзингизга «муаллиф нима демоқчи?» Ёки «асосий далил нима?» каби саволларни бериш орқали материал билан ишлашни назарда тутати.

Танқидий ўқиш босқичлари:

- Ўқишдан олдин. Бунга мисол сифатида кириш сўзлари ёки сарлавҳани ўқишни киритиш мумкин.
- Ўқиш жараёнида. Матнга нисбатан пайдо бўлган фикрларни, ғояларни ва саволларни ёзиб олиб, шарҳлар орқали муаллиф билан суҳбат қуриш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Матндаги муҳим деб ҳисобланган параграфлар ва фикрларни тагига чизиб, ажратиб олинб, унга шарҳлар ёзиш назарда тутилади.
- Ўқишдан сўнг. Матн ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиш учун изоҳларингизни кўриб чиқинг. Ўз тушунчангизни тасдиқлаш учун хулоса ёзишни ҳам танлашингиз мумкин.
- Матнга жавоб бериш. Муаллифнинг далиллари ва фикрлаш қизиғининг аниқ маъносини аниқлаганингиздан сўнг, сиз муаллифнинг далиллари ва усулларини таҳлил қилишингиз мумкин. Кейин ўзингизнинг ғояларингизни, эҳтимол ўзингизнинг иншоларингизни ривожлантира olasiz.

Танқидий ўқиш - бу шунчаки матнни тушунишдан ташқари қийдагиларни ўз ичига олади:

- ўқишни диққат билан кўриб чиқиш ва баҳолаш
- ўқишнинг кучли ва таъсирли томонларини аниқлаш
- «катта таасуротга» га қараш ва ўқиш катта академик контекстга қандай мос келишини белгिलाш (бошқа китоблар ва ушбу мавзу бўйича мақолаларда келтирилган тушунчалар)

Қисқаси, сиз ўқишга фаол равишда қатнашсиз. Танқидий ўқиш академик ўқишнинг барча босқичларида фойдали ва муҳимдир.

Танқидий ўқиш кўпинча ўқиш ҳақида савол беришни ўз ичига олади. Хусусан, сиз ўқиш материалининг кучли ва заиф томонларини ўрганмоқдасиз.

Бунинг учун қуйидагиларни эътиборга олиш керак:

- ўқиш асослари
- ўқиш мақсади ва умумий хулосаси
- ўқиш мутаносиблиги
- унинг чекловлари
- унинг бошқа манбалар ва изланишларга қандай алоқаси борлиги

Буларнинг ҳар бири маъно-мазмуннинг қанчалик кучли эканлигига, яъни унинг қанчалик ишонарли бўлишига таъсир қилади.

Ўқиш жараёнида саволларни ёзув кўникмасини ривожлантириш учун ҳам қўллаш мумкин, айниқса баҳслашиш зарур бўлганда.

Муаллиф ким? Бу қандай манба?

Ўқишни турли хил ташкил этилиши мўлжалланган аудиторияга қараб турли хил мақсадларга эга бўлиши мумкин.

Ўқишнинг «катта таасуротини» олиш жуда муҳимдир, шунинг учун барча параграфлар бир-бирига қандай мос келишини кўришингиз мумкин.

Танқидий ўқиш ёзув жараёнининг муҳим қисмидир. Аслида ўқиш ва ёзиш жараёни бир-бирига ўхшашдир. Иккаласида ҳам, сиз матнни фаол жалб қилиш орқали маънога эга бўласиз. Ўқувчи сифатида сиз пассив иштирокчи эмассиз, балки фаол

ёзувчисиз. Ўқиган материалга қизиқувчан ва «танкидий» муносабатда бўлиш, ўқиган материални дарслик янада бойроқ ва фойдалироқ қилади.

Кўпроқ танкидий ўқиш учун қандай стратегиялар керак? Танкидий ўқиш маҳоратини ошириш учун матнни ўқиётганда нима қилиш мумкин?

Муваффақиятли танкидий ўқийдиганлар қуйидаги стратегиялар қўлланидилар:

- Башорат қилиш
- Изоҳ

Хулоса қилиш

- Таҳлил қилиш
- Қайта ўқиш
- Муаллифга жавоб ёзиш

Матнни кўриб чиқиш, уни ўқишдан олдин иложи борица кўпроқ маълумот тўплашни аниқлатади. Ўзингизга қуйидаги саволларни беришингиз мумкин:

Ўқишдан мақсад нима?

Сарлавҳа менга матн ҳақида нимани айта олади?

Ўқишдан олдин, матннинг сарлавҳасига қаралсин. Муаллиф ким?

Агар ўқувчи илгари муаллифнинг исмини эшитган бўлса, ҳаёлига биринчи нима келади? Мавзу бўйича муаллифнинг фикри қандай? Матн қандай тузилган?

Ўқувчи барча сарлавҳаларни диққат билан ўқисин. Шунингдек, параграфларнинг биринчи гапларни ўқиш сизга ушбу қисмнинг асосий ғоялари тўғрисида яхши тасаввур беришга имкон беради.

Изоҳ бериш

Ўқиётганда қуйидаги изоҳларни айтиш мумкин:

- Тезис ва асарнинг асосий фикрларини белгиланг
- Калит сўзларни ва нотаниш сўзларни белгиланг
- Муҳим ғоялар ва унутилмас расмларнинг остига чизиш
- Саволларингизни ва / ёки шарҳларини ёзиб қуйиш

Хулоса қилиш

Ўқиган матнни умумлаштириш бу матнни тушунганини текширишнинг қимматли усули. Хулоса қилганда, сиз матннинг асосий фикрларини топиш ва ёзиш керак бўлади.

Таҳлил қилиш

Матнни таҳлил қилиш, унинг қисмлари бир-бири билан қандай боғлиқлигини билиш учун уни қисмларга бўлиш демакдир.

Қайта ўқиш

Қайта ўқиш танкидий ўқиш жараёнининг муҳим қисмидир. Яхши ўқувчилар асарни бир неча бор қайта ўқиб чиқадилар, улар қониқмагунча, уни ички ва ташқи томондан билишади. Иложи борица кўпроқ маънога эга бўлиш учун матнни уч марта ўқиш тавсия этилади.

Биринчи ўқиш

Биринчи марта матнни ўқиганингизда, уни асосий ғоялари учун тезда ташлаб қўйинг. Агар мавжуд бўлса, кириш сўзларига, матн биринчи жумлаларига ва бўлим сарлавҳаларига эътибор бериш керак бўлади. Матнни шу тарзда кўриб чиқиш танкидий ўқишни ривожлантиришга олиб келади..

Иккинчи ўқиш

Иккинчи ўқиш секин, медитатив ўқиш бўлиши керак ва матнни шарҳлаш учун қўлингизда қаламингиз бўлиши керак. Иккинчи ўқишда матнингизни изоҳлаш учун

вақт ажратиш, агар сиз танкидий ўқувчи бўлишни хоҳласангиз, ўзлаштириш учун энг муҳим стратегия бўлиши мумкин.

Учинчи ўқиш

Учинчи ўқишда сиз ўзингизни кизиктирган саволларни ҳисобга олишингиз керак. Ҳар қандай нотаниш сўзларни қидириш ва матннинг чалкаш ёки мураккаб қисмларини тушунганингизга ишонч ҳосил қилиш учун ушбу ўқишдан фойдаланишингиз керак.

Жавоб ёзиш

Ўқиган материалга муносабатни билдириш, ўқиган матнни тушунишда муҳим қадамдир. Сиз муносабатини ёзма тарзда ёки бошқаларга ўқиганларингиз ҳақида гапириб бериш орқали ифода этиш мумкин. Матнга танкидий муносабатда бўлишнинг бир қанча усуллари қуйидагилар:

- Ўқилган матнга муносабатни дафтарга ёзиш
- Матнни бошқалар билан муҳокама қилиш

Юқорида келтирилган танкидий ўқиш тамойилларини ПИЛРС баҳолаш тизимида амалиётга татбиқ этиш бизнинг фикримизча ўқувчиларнинг ўқиш кўникмасини янада кенг, чуқур ва обектив баҳолаш натижаларига олиб қилиш мумкин.

Адабиётлар:

1. www.lex.uz/китобхонлик маданиятини ошириш бўйича фармойиш
2. www.lex.uz/бешта ташаббус <https://nces.ed.gov/surveys/pirls/>

РЕЗЮМЕ

Юртимизда ёшлар ўртасида китобхонлик маданиятини ошириш бўйича фармойишни асосида ёшлар ўртасида бадий жиҳатдан юксак, интеллектуал салоҳиятни ошириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда 4 синф ўқувчиларининг ўқиш кўникмасини баҳолашнинг PIRLS тизимида танкидий ўқиш тамойилларини амалиётда қўллаш самарали баҳолаш тизimini яратя олади.

РЕЗЮМЕ

Важно повысить художественный и интеллектуальный потенциал молодежи нашей страны на основе указа о пропаганде читательской культуры среди молодежи. В то же время практическое применение принципов критического чтения в системе оценки навыков чтения учащихся 4-х классов PIRLS позволяет создать эффективную систему оценивания.

SUMMARY

It is important to increase the artistic and intellectual potential of young people in our country on the basis of the decree on the promotion of reading culture among young people. At the same time, the practical application of the principles of critical reading in the PIRLS system of assessment of reading skills of 4th grade students can create an effective assessment system.

ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШ ЖАРАЁНИДА НОАНЪАНАВИЙ ДАРСЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Шарипова Н.Б.

IRN Халқаро олимпиадалар ташкилотини координатори

Таянч сўзлар: ўқувчи, дарс, жараён, ноанъанавий, метод, дидактика, педагог, педагогика.

Ключевые слова: ученик, урок, процесс, нетрадиционный, метод, дидактика, педагог, педагогика.

Key words: pupil, lesson, process, nontraditional, method, didactics, lecturer, pedagogue.

Ўзбекистон Республикасида жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари каби ўқув технологияларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Миллий тарбия тизимини шакллантириш, барча соҳаларда замонавий ахборот технологияларини

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ» № 1/2**
Нөкис — 2022

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Н. Абдукаримов

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 03.03.2022. Форматы 60x84^{1/16}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. Нашр. т. Нусқасы 2000. Буйыртпа №

«NISO POLIGRAF» ШК босмахонасида босилди.

Тошкент ш., Ҳ. Бойқаро, 51